

Kaşgarlı Mahmud

(XI. yüz yıl)

Kaşgarlı Mahmud, Türkistan medeniyeti, bilimi, edebiyatının orta çağdaki en kutlu pınarıdır ve bugün dünyada yaşayan bir çok ayrı Türk halklarının ilk yazılı edebiyat, bilim kaynakları ona kadar gider. Yani bugünkü Özbek, eski Çağatay, genel olarak Türkistan şiiri tarihi bu kişinin eserleriyle temellenir. Genel olarak alındığımdaysa, Mahmud Kaşgarî ve onun "*Divanü Lûgati't-Türk*" adlı eseri sadece Türkistan'daki Türk halklarının değil; belki kendisinin de yazdığı gibi Çin'den ta Karadeniz'e, Akdeniz'e kadar çizilen yerlerde yaşamış ve bugün de yaşayan Türk halklarının malıdır. Bugün de bu eser, Kaşgarî adı bütün Türk dünyasında medenî, fikrî birlik, iş birliği, mücadele ve yükselmeye önemli amildir.

Mahmud'un vatani neresi?

Özbek Türkçesi kitaplarda Mahmud'un vatani Balasagun ve Barsgan olarak gösterilir. Ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Bu hususta ben Özbekçe, Uygurca, Osmanlıca, Türkiye Türkçesi, Rusça ve diğer dillerdeki bazı kitapları gördüm, bilgi yok. "Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed... Kaşgarî adıyla meşhurdur. Balasagun (bugünkü Kırgızistan'daki Tokmak) şehrinde doğmuş" denilir. ("Özbek Adabiyeti" Antolojisi, I. cilt, Taşkent 1959,9. s.; Neten Mallayev'in "Özbek Adabiyeti Tarihi" adlı eserinde ve başka kitaplarda da bu görüş

tekrarlanır.) N. Mallayev "*Onun dedesi Kaşgarlı olup Balasagun'a göçüp gelmiş ve yerleşip kalmıştır.*" der ("Özbek Adabiyeti Tarihi", Taşkent 1976, 103. s.). Meşhur âlim Hamidulla Hasanov ise, "*Onun dedesi Muhammed ve babası Hüseyin Issık Göl boyundaki Barsgan şehrindeydi. Babası, işi dolayısıyla olsa gerek, Barsgan'dan Kaşgar'a göçmüş ve burada yerleşip kalmış. Onun için Mahmud'un ismi Kaşgarî olup gitmiş*" diye yazar ("Seyyah Alimler", Taşkent 1981, 117. s.) F.F.Tülbentçi'nin kitabında ise, Kaşgarlı Mahmud'un doğum yeri olarak Kaşgar gösterilir¹. Mahmud Kaşgarî'nin Uygur Türkçesiyle çıkan "*Divânü Lûgati't-Türk*" tercümesinde² şöyle yazılır: "*Müellif kendi eserinde Barsgan şehri hakkında bilgi verirken şöyle kaydeder: "Barsgan, Efrasiyab'ın oğlunun ismi, Barsgan şehrini o kurdurmuş."* Mahmud'un babası işte bu şehirdendir." (Divânü Lûgati't-Türk, faksimile, III. cilt, 625. s.).

Bize göre, Mahmud'un doğduğu yer, tabii ki babasının da doğduğu yer, Barsgan şehridir. Eski Semerkant, Efrasiyab'ın, Türkçe adı Alp Er Tunga olan büyük hükümdarın oğlunun adıyla adlandırılmış Barsgan'dır. Gelenek olarak, bilimle uğraşan kişiler, memleketin başkentine toplanır; Mahmud'un o devirde Karahanlılar devletinin başkenti Kaşgar'a gitmesi de, kendi adını Türk dünyasının iftihar ettiği Kaşgar ile bağlaması da tabiidir. Yusuf Has Hacib'in de Balasagunlu, Mahmud'un da Ba-

1. F.Fazıl Tülbentçi, Türk Bükükleri ve Türk Kahramanları, İstanbul-1967, s.21.

2. Mahmut Kaşkarî, Türkî Tiller Divanı, 3. cilt, Urumçi-1400.

lasagunlu, Barganlı olduğuna; Balasagun harabelerinin Kırgızistan'ın bugünkü Tokmak şehri yakınında olduğunu düşünürsek, bu kutlu topraktan iki orta çağ edibinin yetişip çıkması anlaşılır.

Bilindiği kadarıyla, Mahmud Kaşgarî'nin iki eseri var: Biri, "*Ceuâhirü'n-Nahv fi Lugâti't-Türk*" (Türk dili sentaksı, kaideleri); bu eser bugüne kadar bulunamamıştır. İkincisi, "*Divânü Lûgati't-Türk*" olup, her iki eser de Arapça yazılmıştır. Niçin Arapça yazıldığını izah etmek, bence gereksiz; ama bugünkü nesillerde bu konudaki doğru bilgi azlığı sebebiyle bazı şeyleri kaydetmek yerinde olur diye düşünüyorum. İslamiyetin şarka, özellikle Türkistan bölgelerine yayılmasıyla aynı devirde Arap dilinin hükümlerinin sınırı da genişledi. Orta çağda yetişen bütün âlim ve edipler Arapça öğreniyorlar ve kullanıyorlardı.

Mahmud gençliğinden itibaren büyük âlimlerden ders almış, Buhara'da Semerkant'ta okumuş, sonra Merv'e, Nişabur'a, Bağdat'a gitmiştir. Kendi dediği gibi, Rum'dan Maçin'e kadar, bugünkü Türkiye topraklarından bugünkü Çin'e kadar olan ülkeleri gezmiş, kitabını yazmak için kaynak toplamıştır. Kendisi bu konuda şöyle yazar: "*Ben Türkler-Türkmenler, Uygurlar, Çigiller, Yağmalar, Kırgızların şehirlerini, kışlak ve yaylaklarını gezdim; sözlerini topladım, türlü söz özelliklerini öğrenip ortaya çıkardım. Ben bu işleri dil bilmediğim için değil, belki bu dillerin sözlerindeki her çeşit farkları açığa çıkarabilmek için yaptım*" der. O Türk dilinin değeri için ilk mücadeleyi başlatan yazardır. "*Türk dilini yazmada kullanılan harfler onsekiz tanedir. Halbuki, dildeki sesler onsekiz değil, çoktur. O sesleri göstermek için yeni yedi harf gerek*" der, daha o zamanda. Kaşgarî'nin bu fikirleri bin yıldan sonra da, bugün de yazılarındaki harfleri dildeki seslere göre mükemmelleştirememiş bütün Türk halklarına, bugünkü Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Uygurlar, Türkiye'deki Türklere de ibret olacak niteliktedir.

Mahmud Kaşgarî eserini bitirip, Bağdat'taki halifeye armağan eder. Bu konuda "Divân"ı yazdığı mukaddimesinde şöyle demiş: "*Bu kitabı Haşim uruğundan çıkıp, Abbasiler sülalesinde önder olmuş,, mü'minlerin emîri ve Tanrı'nın tayin ettiği halife Muhammed oğlu Ebu'l-Kasım Abdullah Muktedî hazretlerine armağan kıldım*" (Urumçi 1981 baskısı, 176. s.). Mahmud'un halifelik payitahtı Bağdat'ta tahsil gördüğü, yaşadığı hakkında bilgiler var. O devirde Bağdat'ta sadece Araplar değil, belki bütün İslam alemindeki milletlerden bir çok kişi de yaşamıştır. Bağdat'ta Türkler ve Soğdılar ayrı ayrı mahalleleri vardır. Özbek âlimi H. Hasanov'un yazdığına göre halife Mu'tasım'ın annesi Marida Soğd, veziri Ota'mış Türk, askerleri de Soğd, Fergana, Uruşana,

Şoş'tan alınmıştır. 9-11. asırlarda Bağdat'a gidip yaşayan Türkistan'ın ulu âlimleri Semerkantlı Ebu Yakub İshak İbn Hasan İbn Kuhî el-Hureymî, Ferganalı şair Halif el-Ahmer, meşhur filozof Ebu Nasr Farabî, onun hemşehri filolog İshak el-Farabî, onun yiğeni filolog Ebu Nasr İsmail el-Cevherî, kök bilgini Ahmed İbn Muhammed Ferganî, matematikçi ve coğrafyacı Muhammed İbn Musa el-Harezmi, Mervli Ahmed İbn Abdullah Marvezî, Belhli Ebu Ma'syerler de Bağdat'ta yaşamış, eser vermiştir (Yukarıda adı geçen eser, 118. s.).

M. Kaşgarî'nin bu eserinde, onun hazırladığı dünya haritasının verilmesi, orada dünyanın merkezi olarak Barsgan'ın, kendi doğduğu yerin alınması, bu haritaya ilk Türk haritası denilmesi (Araplar kendi hazırladıkları haritalarda dünya merkezini Mekke ve Medine olarak; İncil-i Şerifte ise Kudüs olarak alınması gibi), bunların yanında Türkçe yıllık-takvimin verilmesi ayrıca önemlidir.

"Divânü Lûgati't-Türk"ün müellif yazmasından 1265 yılında Muhammed bin Ebu Bekr Dîmişî'nin yaptığı nüshası İstanbul'da bulunmuştur. Üç cilt halinde 1915-1917 yıllarında İstanbul'da basılmıştır. Brockelman Almanca'ya (Leipzig, 1928), Besim Atalay Osmanlı Türkçesine (Ankara, 1939), Salihkârî Muttalibov Özbek Türkçesine (Taşkent, 1960-1963), bir grup tercüman Uygur Türkçesine (Urumçi, 1981-1984) çevirmiş ve üç cilt halinde yayımlanmıştır.

Eski Sovyetler Birliği'nde bu eser hakkında Prof. A.K. Borovkov, A.N. Kononov, N.A. Baskakov, V.Reşetov, G.A. Abdurrahmanovlar incelemeler yapmışlardır. Özbekistan'da "Divân"ın ilk incelemecisi ve parçaları yayımlayan Fıtrat'ür. Fıtrat'ın işleri, kendisinin "Özbek Adabiyeti" (Semerkant, 1926) toplusuna da girmiştir. Kaşgarî'nin bu eserinden alınmış parçalar Özbek edebiyatı antolojilerine 1940, 1959, 1960 ve sonraki onlarca antolojiye sokulmuştur. Aziz Kayumov'un "Kadimiyet Abideleri" (Taşkent 1973), Neten Mallayev'in "Özbek Adabiyeti Tarihi" (Taşkent 1976), "Özbek Adabiyeti Tarihi" (5 ciltlik, I. cilt, Taşkent 1978), "Kadimî Hikmetler" (Taşkent 1989) kitaplarında Kaşgarî ve onun eseri hakkında makaleler, parçalar verilmiştir.

Biz bu antolojiye "Divânü Lûgati't-Türk"ün üç cildinden seçilip "Özbek Adabiyatı" dört cildinin I. cildine (Taşkent, 1959, 11-15. sayfalar) alınan bahar hakkındaki şiirleri hazırladık. Son bölümde ise, Doğu Türkistan'ın Urumçi şehrinde Uygur Türkçesiyle basılan üç ciltteki (B. Atalay neşrinden, el yazma faksimilesi verilerek hazırlanmış tercüme, 1981-1984) çeşitli konulardaki dördümlüklerin M. Kaşgarî'nin yazdığı aslını, Türkçe transkripsiyonunu ve karşılığını verdik.

"Divânü Lûgati't-Türk"ten*

Bahar Hakkında / Bahar Üzerine**

Qar buz qamug erüşdi
Taglar suvı aqışdı
Kökşin bulıt örüşdi
Qayguq bolup egrişür

Ördi bulıt mraşu
Aqtıaqmmünreşü
Qaldı bodun tanlaşu
Kökrer taqı munraşur

Ay qopup evlenüp
Aq bulıt örlenüp
Bir bir üze öklünüp
Saçlup suvı ınraşur

Quydu bulıt yağmurın
Kerip tutar aq tonn
Qırqa qodtı aq ol qarın
Aqın aqar ınraşur

Qaqlar qamug kölerdi
Taglar başı ilerdi
Ajuntmıyılırdı
Tü tü çeçek çerkeşür

Tümen çeçek tizildi
Bükünden ol yazıldı
Üküş yatıp üzeldi
Yirde qopa adnşur

Yağmur yağıp saçıldı
Türlüg çeçek suçuldı
Yinçü qabı açıldı
Çından yıpar yugruşur

Qulan tükel qomuttı
Arqar suqaqyumuttı
Yaylag tapa emitti
Tizig turup segrişür

Yaşın atıp yaşnadi
Tuman turup tuşnadi
Adgır qısır kişnedi
Öğür alıp oqraşur

*Kar,bwzhep eridi,
Dağların suyu aktı,
Göğümsü bulut yükseldi,
Kayık gibi çalkalanır.*

*İnleyerek bulut koptu,
Gürültüyle seller aktı,
Halkhayret etti, şaşaladı
Bağırarak da kökrer.*

*Ay çıkıp ağillanır,
Ak bulutlar belirir,
Birbiri üzerine yığılır,
Suyunu saçarak inler.*

*Bulut yağmurunu koyuverdi;
O, akağını gererek tutar
Karını kırlara koydu
Sel inleyerek akar.*

*Kuru yerler hep gülerdi;
Dağ başlan göründü, göze ilişti;
Dünyanın soluğu ıladı,
Türlü çiçekler sıralandı.*

*Tümen tümen çiçek dizildi,
Tomurcuklarından yayıldı
-Yer altında- çok yatarak sıklıdı
Yerden biterek ayrışır.*

*Yağmur yağıp saçıldı
Türlü çiçek çıktı,
İnci kabı açıldı
Sandal, misk yugruşur.*

*Bütün kolanlar coştı,
Geyik, sığın toylandı,
Yaylaya doğru akıştı
Sıra olup koşuştu.*

*Şimşek çaktı,
Bulut durup karşılaştı,
Aygır kısrak kişnedi,
Öğür alıp akraşur.*

Bu parçalar, dört ciltlik "Özbek Edebiyatı" kitabının birinci cildi 11-15. Sayfalarından alındı. (Özbekistan Bediiy Edebiyat Neşriyatı, Taşkent 1959.)

Günümüz Türkçesine aktarırken, Besim Atalay Tercümesinden faydalanılmıştır. Ankara, 1991-92,1-IV. c.)

Created with

 nitroPDF[®] professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Alın tüpü yaşardı
Urut otm yaşurdi
Kölnin suvın küşerdi
Sığır buqa muftaşur

Qızıl sarig arqaşıp
Yıpkın yaşıl yüzkeşip
Bir bir kerü yürkeşip
Yalnuq anı tafılaşur

Ağdı bulıt kökreyü
Yağmur tolı sekriyü
Qalıqanıükriyü
Qança barır belgüsüz

Quş qurt qamug tirildi
Erlik tisi terildi
Öğür alıp tanldı
Ymqa yana kirgüsüz

Yay baruban erküzi
Aqıtı aqm munduzı
Tugdı yaruq yulduzı
Tınla sözüm külgüsüz

Tegme çeçek öküldi
Buquqlanıp büküldi
Tügsin tügün tügüldi
Yargalımat yürkeşür

Qoçnar teke seşildi
Sağlıq sürüg qoşuldu
Sütler qamug yuşuldu
Oğlaq kozı yamraşur

Türlüg çeçek yarıldı
Barçın yadım kerildi
Uçmaq yeri körüldi
Tumlug yana kelgüsüz

Etil suvı aqa turur
Qaya tübi qaqa turur
Balıq telim baqa turur
Kölüfi taqı küşerür

*Dağların tepeleri yeşerdi,
Kuru ot yerine yeni ot çıktı
Gölün suyu doldu
Sığır, boğa böğrüşür.*

*Kızıl san çiçekler arka arkaya çıkar,
Yeşil menekşe yüze çıkar,
Birbiri üzerine sarılır,
İnsan bunlara şaşar.*

*Bulut kükrey erek yükseldi
Yağmur, dolu koşuşur,
Onu hava sürüyor,
Nereye gideceği belli değil.*

*Kurt, kuş bütün dirildi,
Erkek, dişi derlendi,
Öğür alıp dağıldılar
Artık ine girmeyecek*

*Bahar gelirken erimiş olan karlar
Coşkun seller gibi aktı,
Tan yıldızı doğdu
Sözümü gülmeden dinle!*

*Her bir çiçek yığıldı,
Tomurcuklanıp büküldü,
Dört köşeli düğüm düğüldü,
Yarılarak birbirine girer.*

*Koç, teke ayrıldı
Sağmal sürü koşuldu
Sütler bütün aktı
Oğlak, kuzu karıştır.*

*Türlü çiçekler açıldı,
İpek kumaştan yaygı serildi.
Cennetin yeri görüldü,
Kış gene gelecek değildir.*

*İdil suyu akar durur,
Kayaların dibini döğer durur,
Bol balıklar bakar durur,
Gölcük dahi taşar.*

Created with

 nitro^{PDF} professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional